

PILLANGÓ, CARMEN-KERETBEN

(Gramofon Könyvek, Budapest, 2024.)

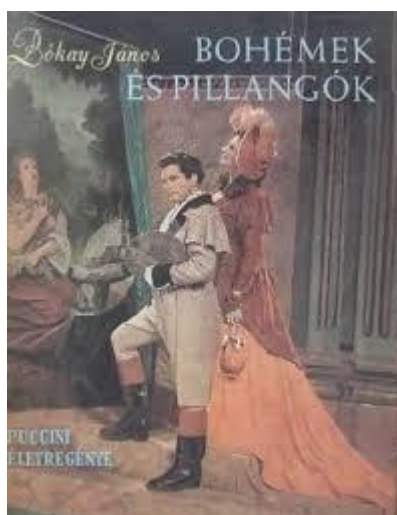
Szabó Ferenc János zenetörténész, zongoraművész és legkiválóbb mai zongorakísérőink, korrepetitoraink egyike nem csupán egy alapos, sokoldalú és óriási zenefilológiai háttérű könyvvel örvendeztette meg a szakembereket 2024-ben, a muzsika közelében, vagy egészen a muzsikáért élők számra többszörösen fájdalmas esztendejében. Hiszen műve abban az évben jelent meg, amikor három benne szereplő nagyszerű muzsikus halálának centenáriuma is volt: a főszereplő Szamosi Elzáé, második férjéé, a kiváló, tenor és bariton szerepekben egyaránt otthonos Környei Béláé, s egy világhírű operaszerzőé, Giacomo Puccinié, aki egy kimerítő, s – természetesen nem szándékosan – hang-gyöngítő, mert egy mezzoszopránt szopránszerepekbe kényszerítő – amerikai turnéval világhírűvé tett egy jobbára még csak Németországban és itthon ismert, ifjú énekesnőt. Azt az orvoscsaládból származó művésznőt, aki először operettekben hallatta bársonyos hangját, majd, egy rövid, mindössze néhány előadásnyi, a „János-vitéz”

korabeli kritikái szerint felejthetetlen francia királylány tündöklés után, rövid pályafutásának zöme, néhány operett, egy oratóriumtól, s egy-két dalciklustól eltekintve, az operai világban zajlott. Ehhez egy szubjektív megjegyzés: Verdi *Requiem*-jének alt szólamában nehezebben tudom elképzelni ezt a képei és egy filmtöredék alapján jellegzetesen szefárd szépséget, egy neves zsidó orvos, Szamek doktor eredetileg Erzsébet nevet viselő lányát. Őt, akinek mindössze 43 év adatott ezen a földön (1881–1924), s pályafutása alig valamivel volt hosszabb a számomra első számú énekesnő-etalonnál, a minden önreklámozástól, tartózkodó, de remek szakmai naplót vezető „lancasteri rózsánál”, az angol alténekesnő Kathleen Ferrier-nél. Kettejüknek egyetlen azonos szerepük volt, nagyjából egy generációnyi különbséggel: Schumann *Asszony szerelem, asszony sors* című drámai ciklusának előadása. Szamosi Elza mezzoszopránja, ősanyai kisugárzása és temperamentuma, s Ferrier gyönyörű, hajlékony és költőien gyöngéd altja óriási, egymást kiegészítő élmény volna, egymás után meghallgatva a kettőt. De, fájdalom, csak Ferrieréről maradt fenn méltó hangfelvétel.

Érdemes megemlítenünk, hogy a nem mindennapi hatalmas apparátust, névmutatót, diszkográfiát, főhősével kapcsolatos magyar és külföldi szakirodalmat felvonultató szerző, Szabó János Ferenc már több „Elza-nyitányban” bizonyította Szamosi művészete iránti szeretetét, mély, a felületes ítélezésektől mentes érdeklődését, s hősnője nem egyszerű zenei- és magánéletének megértését. Erre csak néhány példa: a 2022-ben, ugyancsak a Gramofonnál publikált másik monográfiája, a *Karel Burián és Magyarország*, vagy a 2018-as *Médiatörténeti tanulmányok* Szamosi-fejezete (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, szerk. Klestenitz Tibor és Paál Vince), amelyet a szerkesztői előszó így foglalt össze: „A céltudatos médiahasználat egyik rendkívül érdekes példája a világhírnevet élvező Szamosi Elza operaénekesnő karrierépítése, amelyet Szabó Ferenc János tanulmánya rekonstruál. Szamosi számos eszközt vetett be annak

érdekében, hogy érdekessé tegye saját személyét a tömegsajtó számára, tudatosan alkalmazta például fényképeit, hangfelvételeit, a férjével kapcsolatos magánéleti botrányait, és jól kiszámította interjúinak lehetséges hatásait is. Karrierje csúcsán pedig egyfajta szerepcsere következett be: ekkor már nem a média vitte hírét az énekesnőnek, hanem az énekesnő vált reklámhordozó médiummá.”

Mielőtt még továbbá részletekre, továbbá a cím értelmezésére kitérnék, s egy, talán meglepő, rendhagyó lépésre vállalkoznék, ideje, hogy jelezzem, miért is volt olyan fontos a számomra, hogy irodalomtörténészként, költőként és műfordítóként megszólaljak egy nem pusztán zenei témájú regény, hanem egy komoly, zeneakadémiai tankönyvnek is alkalmas műről.

(Zeneműkiadó Budapest, 1958)

A történet 1958 nyarán, Alsóbélatalepen kezdődött, amikor a helyi ajándékbutikos néni haladékot adott nekem, a rég könyveket faló hétéves kislánynak, hogy augusztus végén megvehessem Bókay János *Bohémek és pillangók* című regényének egyetlen ottani példányát. Bevallom, nem az akkor számomra még ismeretlen Szamosi Elza vonzott, hanem az az emlék, hogy alig háromévesen már meghallgattam egy szilveszter éjszakai *Bohémélet*-közvetítést a milánói Scalából, s új karácsonyi babámat azonnal Miminek neveztem el. A mai szemmel egy kicsit már itt-

ott túl édes, helyenként pontatlan, de komoly élményeket is kínáló Maestro-életrajzban – mint sokszáz éve gyógyító orvos ősök sarját – engem akkor igazán egy részlet ragadott meg. Az, amelyben Szamosi Elza a Márványmenyasszony vendéglőben, vacsora közben felfedte egyik szakmai titkát, miközben férji engedéllyel beszélgetett ott Puccinivel. A neurotikus, közepes és amatőr tenornak is alig nevezhető Somlyó Nándor orvos biztosított az opera és a verismo koronázatlan királya társaságában szabad utat, két budapesti találkozásuk mellett. A könyv függelékében közölt, „Carissima Pillangó!”-nak szóló levél, s társai ezt tanúsítják. Ez a fiatalon, tébolydában meghalt orvos volt az, aki sugárzó, erős egyéniségű asszonyát önjelölt menedzserként, az agresszivitásig buzgó módon valósággal „beletörte” az Amerikában és itthon első számú Puccini-sztár szerepébe. Az azonban tény és való, hogy Mimi haldoklásának hitelességét Szamosi Elza egy férji ötletnek köszönhetette, amikor a doktor javaslatára egy egész napot töltött egy végóráit élő tüdőbajos fiatal lány betegágya mellett. Ez az a bizonyos. számomra felejthetetlen a Bókay-regényrészlet!

Második, ugyancsak Bókayhoz kötődő Szamosi Elza emlékem tizenegy éves koromból él bennem, ekkor olvastam el az *Egy rózsaszál szebben beszél*-t, Kacsóh Pongrác és a *János vitéz*, illetve a Király Színház történetét.

Bókay János

EGY RÓZSASZÁL
SZEBBEN BESZÉL...

(Zeneműkiadó Budapest, 1978)

Ebben, bár mindössze hétszer énekelt el Elza (mert az Operaház gyorsan visszakérte őt) a francia királylány rövidségében is hatásos szerepét, Bókay újra meg újra rajongva visszatért erre. Még a Király Színház lengyel karmestere, Konti József (aki eredetileg Kohn, s egy neves lengyel rabbi eredetileg ugyancsak papi szolgálatra szánt unokája volt) halála és temetése kapcsán is. A sok-sok Elza-laudációból itt csak néhány szép sort idézek, hozzátéve, hogy Bókay, ifj. Ábrányi Emil jogászból lett író-műfordító nevelt fia a Kacsóh-bemutató idején, mindössze tizenhárom évesen látta-hallotta először Szamosi Elzát; nem csoda, ha magával ragadta a kora-huszonéves énekesnő szépsége, hangja és nem mindennapi színészi tehetsége, erre regényében így emlékezik: „...ott volt még Szamosi Elza is. Ő is elbűvölt mindenkit: a hangjával, a játékával, a szépségével egyaránt. Sötétszirmú kinyílt rózsza volt, varázsos, nehéz illatú. Tökéletes önbizalom, teljes színpadi rutin, és micsoda temperamentum, még kacérság és humor is! – A legjobb magyar Carmen lesz – jósolta meg Heltai, de ezt nem volt nehéz megjósolni, ezt látni kellett mindenkinek.”

A Bókay-idézet e pontján időszerű magyarázatot adnom írásom címére, arra, hogy Szamosi Elza tündökletes, de sokak által megcsúfolni, félreértetni próbált pályafutása tényleg „Carmen keretben” zajlott. Felsorolom tehát, hol énekelt, Bizet operájának „mintha az ő számára álmodták volna meg, csupa-tűz” hősnőjét: Magdeburg, Lipcse, Budapest, Arad, Bács, Ostende, Temesvár, Budai Nyári Színház, Székesfehérvár, Operaház, Népopera. És az énekesnői végszó is Carmen: halála előtt négy évvel, 1920. május 27-én egy szegedi Carmen-előadás. Bizet remekének híres Kártyaáriája, ezen a régi felvételen, ha vissza nem is adja, legalább érzékelteti, hogy Szamosi és ez a szerep tökéletesen „egymásnak lett teremtvé”.

https://youtu.be/8Qv4rwI3P0c?si=s8Gh3uPp8CQw_ow4 (2:26)

Szamossy (Szamosi) Elza, ismeretlen zongorakísérettel

Kártya ária a Carmen -ből (1914.)

Nem csoda, ha Juhász Gyula *Carmen*-szonettje, amely ugyan a nem éppen filozemita és nem is különösebben nőtisztelő Nietschét és Weinigert emlegeti, a Carmen-előadásokon készült felvételekhez, vagy jelmezes portrékhoz képest egy tökéletes hangosfilm élményét adja:

JUHÁSZ GYULA

CARMEN

Szamosi Elzának

Mit Nietzsche és Weininger vallanak
Bús férfifejjel, mint hús bölcsességet
- Ó bölcsesség, hunyt parazsad alatt
Milyen pokol tündöklök, hevít, éget! -

A némbor forrón és fájón kegyetlen
Teremtő, rontó ösztönét, te Asszony
Elénk döbbented dús művészetedben,
Pajkos játékosan, véres viharzón.

Szemedben tikkadt spanyol nyárnak éje,
Véredben a Bizet bizarr zenéje
És ajkadon a Mérimée igéi.

S tarantelládnál a szívünk megérti:
Hiába bölcsesség, mihaszna törvény,
Gyönyörbe, gyászba szédít itt az örvény.

Erről a versről, épp úgy, mint Krúdy és Fábrián Janka egy-egy Szamosi Elzát is felidéző regényéről szó esik Szabó Ferenc János monográfiájában.

Gergely István *Szamosi Elza – Egy művész-tragédia* című, részletes „Nyugat- nekrológiájában” (1924. 13-14. szám), még ha alakját gyakran „túlerotizáló” módon is, voltaképpen többé-kevésbé hű képet fest erről a nagy és valóban tragikus sorsú művésznőről. Azonban zsurnaliszta csúsztatásokkal. A haldokló Elza a Liget Szanatóriumában ugyanis aligha rebegett köszönetet harmadik férjének, a derék Reisz József nagykereskedőnek, s halála jeléül nyilván kezet sem csókolt neki, hiszen a válóperük akkor már hónapok óta zajlott...

Lássuk ezek után a Heti TV tudósítását, amelyben, egy megható Szamosi Elza sírkőavatásról és „szakmai rehabilitációról” van szó, itt e kiváló monográfia szerzője is feltűnik:

<https://heti.tv/2019/09/26/szamosi-elza-opearenekesno-siremlekenek-unnepelyes-felavatas/> (17:15)
HETI TV)

Az immáron az Operaház Örökös Tagjai sorába került énekesnőnek szól két korábbi, szerény, de nagyon méltó főhajtás is. Az egyik Nádor Tamás *Giacomo Puccini életének krónikája* című, a Zeneműkiadónál 1970-ben megjelent, romantikus fordulatok nélküli, és szigorúan a Puccini levelezés anyagából építkező könyve, amelyben többek között ez olvasható: „Péterfi Jenő a Budapest-ben (1905. április 29-én) írja: Puccini gyönyörű operájában Szamosi Elza megható Mimi volt... 1906. május 12. A Pillangókisasszony budapesti bemutatója, A címszerepet Szamosi Elza énekli, páratlan művészettel. Az aprólékos gonddal [Puccini-vezette próbákkal] előkészített opera őszinte és óriási sikert arat.” Hasonlóképpen beszédes, minden elfeledettséget gyógyító az a költői szépségű, *Pillangó* című gyászbeszéd, amelyet Dr. Hevesi Simon főrabbi mondott Szamosi Elza temetésén. Ugyanaz a nagy tudású és zeneértő pap, aki sok évvel korábban a már említett Konti József karmestertől is méltó módon búcsúzott. Szamosi Elzáról írott „gyászdala” online is olvasható az „Egyenlőség” című zsidó újság 1924. július 26-i számában: „Szamosi Elzának a lelkekben

megmaradt lelke énekel; talán arról dalol, hogy az élet illúzió és talán a halál is illúzió... És bár gyönges lepkeszárnyakon szálldogál [itt a rabbi, nagyon finoman, épp úgy, mint a címben, Szamosi Puccini-sugallatára és támogatása nyomán létrejött amerikai diadalútjára utal. De egyben arra is, hogy ez az út vezetett hangja-fizikuma oly mértékű meggyöngyüléséhez, hogy Bécsben, az ott komoly sikereket arató, tenor- és baritonszerepekben egyaránt remeklő Környei Béla feleségeként, őt hamarosan elküldték a Staatsoperből, s attól kezdve ott is, itthon is, zömében énekmesternőként dolgozott] mégis olyan, mint a daloló madár, kit megtépett a kérlelhetetlen fürgeteg és időnek előtte lesújtott magasságaidból, mi az *emlékezésben* látunk újra téged. amint dalodnak gazdagságában örök birtokoddal szállsz a mulandóságok gomolygó örvényei fölött a tisztább aether, a harmóniával teli örök szférák felé.!”

Egy bizonyos: a „Carissima Pillangó” minden sora csak hozzátett Szamosi Elza „örök birtokához”, legyőzve a mulandóság örvényeit, köszönet érte a Szerzőnek, sok-sok bel- és külföldi segítőjének, e hatalmas munkában szövetségesének, Dalos Annának, disszertációja konzulensének, aki jelen könyv megszületése idején is mellette állt, s még sokaknak. Ma, az intézményes elhallgattatások, elhallgatások századában minden ilyen értékfelmutató, értékmentő vállalat óriási ajándék. A Visszaszólítottak és az Olvasók számára egyaránt. Köszönjük.

Petróczi Éva

PORTRÉK SZAMOSI ELZÁRÓL¹

¹ A képek forrása megjelenési sorrendben: Szamosi Elza (ismeretlen szerepben). Forrás: Magyar Állami Operaház Levéltára., caruso.blog.hu, caruso.blog.hu; papageno.hu; meg.oszk.hu; <https://gallery.hungaricana.hu/>; <https://gallery.hungaricana.hu/>; <https://www.darabanth.com/hu/facebook>; <https://www.darabanth.com/hu>; <https://www.darabanth.com/hu>; <https://carmenabroad.org/>; facebook; <https://gallery.hungaricana.hu/>; <https://gallery.hungaricana.hu/hu>; <https://dka.oszk.hu/>;

Szamosy Elza Puccini társaságában

Delila szerepében Szamosi Elza.
Forrás: Új Idők, 1904. december 25., p. 639

A Tosca címszerepében

A „Herczegkisasszony” operett előadása az Operaházban
A tavasz-ősz duett (Környei Béla és Szamosi Elza)
Balogh Rudolf felvételei.

FÜGGELÉK

A Magyar Állami Operaház CD-je